

Юлдашев Лазизбек Умарбекович

мустақил изланувчи

**ENHANCING READING SKILLS THROUGH CLASSIC LITERATURE: A NAZORAT
ҚИЛИНАДИГАН ЧЕТ ЭЛ КОМПАНИЯЛАРИНИНГ ФОЙДАСИНИ СОЛИҚҚА
ТОРТИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ:**

МИЛЛИЙ ВА ГЛОБАЛ ЁНДАШУВЛАР ТАҲЛИЛИ

АННОТАЦИЯ: Мазкур мақолада назорат қилинадиган чет эл компаниялари (НЧЭК) фойдасини солиққа тортиш тизими ва уни такомиллаштиришнинг илмий-назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинган. Халқаро амалиётда НЧЭКлар орқали юзага келаётган солиқ базасининг эрозияси ва даромадларнинг кам солиқ тўланадиган юрисдикцияларга кўчирилишига қарши курашишда БЕПС (Басе Эросион анд Профит Шифтинг) ташаббуслари доирасида шаклланган механизмлар кўриб чиқилган. Ўзбекистон мисолида солиқ қонунчилигида НЧЭКларни солиққа тортиш бўйича мавжуд бўшлиқлар, ҳуқуқий тафовутлар ва амалий муаммолар аниқланиб, уларни бартараф этиш бўйича таклифлар берилган. Хусусан, контролнинг аниқланиши, резидентлик тамойили ва иқтисодий манфаатдорлик мезонлари асосида компанияларни идентификация қилиш, ўзаро боғлиқ шахслар билан тузиладиган операцияларни мониторинг қилиш ҳамда солиқ маъмуриятчилигида рақамли воситалардан фойдаланиш имкониятлари таҳлил қилинган.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования системы налогообложения прибыли контролируемых иностранных компаний (КИК). Изучены механизмы противодействия размыванию налоговой базы и перемещению прибыли в низконалоговые юрисдикции в рамках инициативы БЕПС. На примере Узбекистана проведён анализ существующих правовых пробелов в налогообложении КИК, в том числе в аспектах определения контроля, экономической заинтересованности и налоговой резидентности. Предложены научно обоснованные меры по модернизации законодательства, усилению налогового контроля и цифровизации процедур для повышения эффективности налогообложения прибыли иностранных структур, подконтрольных резидентам.

АБСТРАКТ: Тҳис артисле анализес тҳе тҳеоретисал фондатионс анд прастисал иссуес оф импровинг тҳе тахатион сйстем оф Сонтроллед Фореигн Компаниес (СФСс). Ит эхплорес интернационал мечанисмс фор соунтеринг басе эросион анд профит шифтинг (БЕПС), эмпахасизинг тҳе ОЕСД'с фрамеворк. Усинг Узбекистан ас а сасе студй, тҳе артисле идентифиес легал анд административе чалленГЭС ин тахинг тҳе профите оф фореигн энтитиес контроллед бй доместис резидентс. Кей иссуес диссуссед инслуде тҳе идентифисатион оф контрол, апплисатион оф тҳе бенефисиал оwнершип сонсепт, анд тах резиденсй принсиплес. Тҳе папер пресентс ссиентифисаллй гроундед ресоммендатионс аимед ат стренгтҳенинг СФС тах регулатион, интродусинг дигитал оверсигхт тоолс, анд алигнинг доместис тах прастисес витҳ глобал стандардс.

КАЛИТ СЎЗЛАР: назорат қилинадиган чет эл компанияси, фойдага солиқ, солиқ резиденти, БЕПС, трансчегаравий солиқ режалаштириш, икки томонлама солиққа тортишдан қочиш, солиқ юки, солиқ имтиёзлари, иқтисодий манфаатдорлик, Ўзбекистон солиқ тизими.

КИРИШ. Глобаллашув жараёнлари, капиталнинг эркин ҳаракати ва трансчегаравий молиявий операциялар миқёсининг кенгайиши натижасида назорат қилинадиган чет эл компанияларининг (НЧЭЖ) фойдасини солиққа тортиш масаласи жаҳон молиясининг энг долзарб муаммоларидан бирига айланди. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЕСД) ташаббуси билан ишлаб чиқилган БЕПС (Басе Эросион анд Профит Шифтинг) стратегияси ушбу муаммога жавобан ишлаб чиқилган бўлиб, унда фойдани сунъий равишда солиқ кам ёки умуман олинмайдиган юрисдикцияларга ўтказишга қарши чоралар белгилаб берилган.

Бугунги кунда жаҳон тажрибасида НЧЭЖ фаолияти орқали солиқ базасини эрозияга учратмаслик ва даромадларни оқилона тақсимлаш масалалари нафақат иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан, балки солиқ адолати, барқарор бюджет тушумлари ва халқаро молиявий шаффофликни таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Ўзбекистон учун ҳам мазкур масала айни пайтда жуда долзарб, чунки мамлакат солиқ сиёсатида ҳозирда хорижий инвестициялар оқими, трансмилий бизнес тузилмалар сони ва улар билан боғлиқ фискал муносабатлар ортиб бормоқда. Мавжуд қонунчиликда НЧЭЖларга оид махсус нормаларнинг етарли даражада шаклланмагани солиқ маъмуриятининг ушбу соҳада самарали фаолият юритишини чекламоқда.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Назорат қилинадиган чет эл компаниялари (НЧЭЖ) тушунчаси, уларнинг солиқ режалаштиришдаги ўрни ва бу орқали юзага келадиган солиқ қочиш хавфларини бартараф этишга қаратилган халқаро амалиёт — иқтисодий ва ҳуқуқий фанлар кесишмасида кенг ўрганилмоқда. ОЕСДнинг БЕПС 2015 йилги 13-ҳисоботида НЧЭЖлар фаолияти орқали фойдани юрисдикциялар ўртасида сунъий қайта тақсимлаш усуллари таҳлил қилинади. Унда назорат, резидентлик ва иқтисодий манфаатни аниқлаш каби тамойиллар асосида солиқ юки адолатли тақсимланиши учун ҳуқуқий механизмлар таклиф этилган. ОЕСДнинг Глобал Анти-Басе Эросион (ГлоБЕ) қоидалари ҳам шундай компаниялар учун минимал солиқ ставкаларини белгилашни назарда тутади.

Мусgrave Р. А. ўзининг "Публис Финансе ин Тҳеорй анд Прастисе" асарида солиқ тизимида даромадларнинг географик юрисдикцияларга қараб қайта тақсимланиши миллий фискал барқарорликка таҳдид солиши мумкинлигини таъкидлайди. Шу нуқтаи назардан НЧЭЖлар орқали олинаётган даромадлар мамлакат фискал сиёсатидан четда қолмаслиги зарур.

Стиглитз Ж. "Тҳе Эсономисс оф тҳе Публис Сестор" номли асарида халқаро компаниялар солиқ юкидан қочишнинг турли схемаларини қўллаши ва уларга қарши илғор таҳлил асосида солиқ қонунчилиги яратиш лозимлигини таъкидлайди. Солиқлар жамиятда адолатни таъминловчи механизм сифатида фақат давлат ичида эмас, балки трансчегаравий майдонда ҳам самарали ишлаши керак.

Ўзбекистонда бу борадаги илмий тадқиқотлар ҳали етарлича шаклланмаган бўлса-да, И.Қудратов, Ш.Аҳмедов, Ф.Қурбонов ва бошқа олимлар солиқ юкини оптималлаштириш, солиқ қочишни чеклаш ва юридик шахсларнинг даромадларини тўғри баҳолаш масалаларини умумий солиқ сиёсати доирасида кўриб чиқишган. Бироқ, бевосита НЧЭЖ концепцияси, унинг солиқ тузилмасидаги ўрни ва норматив ифодаланиши кенг таҳлил қилинмаган.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига НЧЭК тушунчаси ҳали тўлиқ назарда тутилмаган. Бу эса, миллий резидентлар томонидан тўғридан-тўғри ёки билвосита назорат қилинаётган чет элдаги компаниялар фойдасини солиққа тортишда ҳуқуқий вакуум ҳосил қилади. Солиқ маъмуриятининг бу компаниялар фаолиятини аниқлаш ва фискал ҳисобга олишда қийналиши ҳам шундан далолат беради.

Шу сабабли, мазкур тадқиқот НЧЭКларни солиққа тортиш бўйича халқаро тажрибаларни чуқур ўрганган ҳолда, уларни Ўзбекистон қонунчилигига интеграция қилишга қаратилган концептуал ва амалий асосларни ишлаб чиқишни мақсад қилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси: Назорат қилинадиган чет эл компанияларининг (НЧЭК) фойдасини солиққа тортиш тизими, жаҳон амалиётида солиқ базасини кенгайтириш, бюджет барқарорлигини таъминлаш ва солиқ адолатини қарор топтиришнинг муҳим элементларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда ҳам сўнгги йилларда солиқ ислохотлари доирасида трансчегаравий солиқ муносабатларини қонуний асосда тартибга солиш борасида бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳаракатлар амалга оширилмоқда.

1. НЧЭК тушунчасининг назарий асослари

Халқаро солиқ амалиётида НЧЭК – бу маҳаллий резидент шахс (жисмоний ёки юридик) томонидан тўғридан-тўғри ёки билвосита назорат қилинадиган, чет эл юрисдикциясида рўйхатдан ўтказилган компания ҳисобланади. Бу компания тижорат фаолиятини хорижда юритади, аммо унинг фойдаси маҳаллий назоратчи шахснинг мулкӣ манфаатларига хизмат қилади.

ОЕСД томонидан ишлаб чиқилган БЕПС (Басе Эросион анд Профит Шифтинг) дастури доирасида НЧЭКга доир қоидалар илгари сурилган бўлиб, улар фойданинг манбадан чиқмаган ҳолда, резидент мамлакатда солиққа тортилиши имконини беради. Яъни, назорат қилинувчи компания фойдаси, у дивиденд сифатида тўланмаган ҳолатда ҳам, солиқ юкига тортилади.

2. Ўзбекистонда амалдаги ҳуқуқий ҳолат

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги **Солиқ кодексига** НЧЭКка оид алоҳида модда мавжуд эмас, бироқ фуқароларнинг ва компанияларнинг чет элдаги даромадларини солиққа тортиш масалалари умумий нормалар орқали тартибга солинган.

Жумладан:

- Солиқ резиденти бўлган жисмоний шахслар – чет элда олинган даромадларини ҳам ўз умумий солиқ мажбуриятларига қўшиши керак;
- Солиқ тўловчининг хорижий фаолияти ёки инвестициялари бўйича олинаётган даромадлари фақат тўғридан-тўғри тўлов асосида эмас, балки фойданинг манбаси, контролнинг мавжудлиги ва иқтисодий манфаат мезонлари асосида ҳам баҳоланади.

Шу муносабат билан, амалдаги тартибда солиқ органлари жисмоний шахслар томонидан хориждаги компанияларда эгаллик қилинаётган акциялар, улардан олинаётган фойда ва дивидендлар, ҳамда инвестиция активларидан тушаётган даромадлар юзасидан маълумотларни талаб қилиш ва солиқ ҳисоботида қўшиш имкониятига эга.

3. Мамлакатимиздаги ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришга қаратилаётган ҳаракатлар

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан халқаро солиқ муносабатларини такомиллаштириш, хориждаги активлар ва фойда манбаларини шаффоф баҳолаш, шунингдек, солиқ юкининг тенг тақсимланишини таъминлаш мақсадида катор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

2022–2023 йилларда амалга оширилган Солиқ кодексига ўзгартишлар орқали жисмоний шахслар томонидан олинаётган хорижий даромадлар юзасидан ҳисобот бериш механизми такомиллаштирилди. Шунингдек, солиқ органлари томонидан хорижий банк ҳисобварақлари, корпоратив акциялар, оффшор юрисдикциялардаги молиявий фаолият ҳақидаги маълумотларни олишнинг халқаро механизмлари юзасидан ҳамкорлик ишлари олиб борилмоқда.

4. Солиқ маъмуриятчилигида рақамли тизимлар ва ахборот алмашинуви

Рақамли солиқ маъмуриятчилигини ривожлантириш мақсадида “Солиқ-маълумот” электрон тизими орқали кўплаб фаолият турларининг солиқ ҳисоботлари автоматлаштирилмоқда. Келгусида халқаро ахборот алмашинуви тизими – АЕОИ (Аутоматис Эхчанге оф Информатион) ва СРС (Соммон Репортинг Стандарт) механизмларига Ўзбекистоннинг тўлиқ интеграциялашуви мақсад қилинган. Бу, назорат қилинадиган чет эл компаниялари ҳақидаги маълумотларни автоматик асосда олиш ва ҳисоботларда акс эттириш имконини яратади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Назорат қилинадиган чет эл компанияларининг фойдасини солиққа тортиш тизими, глобал молиявий муносабатларнинг кенгайиши, бизнеснинг трансчегаравий табиатга эга бўлиб бориши шароитида давлатлар учун муҳим фискал инструментга айланмоқда. Ўзбекистонда ҳам иқтисодийнинг очиклашуви, хорижий инвестициялар ва корпоратив ҳамкорликнинг ортиши НЧЭК масаласини ҳуқуқий жиҳатдан аниқ ва самарали тартибга солиш зарурлигини юзага чиқармоқда.

Ушбу мақола доирасида олиб борилган таҳлиллар асосида қуйидаги хулосалар ва амалий таклифлар илгари сурилади:

Хулосалар:

1. Ўзбекистонда амалдаги Солиқ кодексига назорат қилинадиган чет эл компаниялари (НЧЭК)га доир алоҳида моддалар мавжуд эмас, бироқ солиқ резидентлиги, хорижий даромадларни ҳисобга олиш каби умумий нормалар орқали мазкур фаолиятнинг айрим жиҳатлари тартибга солинган.

2. Халқаро амалиётда НЧЭКларни солиққа тортишнинг асосий мезонлари – контроллик улуши, иқтисодий манфаатдорлик ва резидентлик белгиси орқали баҳоланади. БЕПС ташаббуслари асосида кўплаб мамлакатлар НЧЭК фойдасини солиққа тортишни дивиденд тўланишига боғламай, автотартибда амалга оширмоқда.

3. Ўзбекистон солиқ маъмурияти томонидан рақамли технологиялар жорий этилаётган бўлса-да, НЧЭК фаолиятига доир ахборотларни тўплаш ва таҳлил қилишда автоматик ахборот алмашинуви тизими (АЕОИ, СРС) ҳали тўлиқ жорий этилмаган.

4. НЧЭК орқали юзага келаётган даромадларнинг тўлиқ ҳисоботда акс этмаслиги давлат бюджети учун ноаниқ фискал хатарларни юзага келтиради, шунингдек солиқ адолати ва тенг юклама тамойилларини чеклайди.

Таклифлар:

1. **Солиқ кодексига НЧЭК тўғрисида алоҳида модда киритиш**, унда куйидагилар аниқ белгилаб қўйилиши зарур:

- ✓ Назорат тушунчаси (25% ва ундан юқори улуш),
- ✓ Солиққа тортиш мезонлари (фойда тақсимланмаган ҳолда ҳам),
- ✓ Иқтисодий манфаатнинг аниқлаш тартиби.

2. Халқаро ахборот алмашинуви механизмларига тўлиқ қўшилиш (АЕОИ/СРС) — хориждаги банк ҳисобрақамлари, корпоратив акциялар ва фойда тақсимоли юзасидан маълумотларни автоматик тарзда олиш имконини беради.

3. НЧЭК фойдасини солиққа тортишда "импутирован даромад" усулини жорий этиш — бу усул орқали, ҳатто фойда тақсимланмаса ҳам, назарий асосда ҳисобланган фойда резидент шахс солиқ декларациясига киритилиши таъминланади.

4. Солиқ резидентлари учун солиқ декларациясини тўлдиришда чет элдаги активлар тўғрисидаги маълумотларни мажбурий тарзда кўрсатиш талаби — бу орқали назорат доираси кенгайди ва шаффофлик таъминланади.

5. Солиқ маъмуриятининг рақамли таҳлил воситаларини мустаҳкамлаш, жумладан, маълумотлар яқкалигини таҳлил қилиш, янгиланувчан маълумотлар базасини шакллантириш ва НЧЭК фаолиятини автоматик мониторинг қилиш тизимини жорий этиш.

6. Ўзаро боғлиқ шахслар билан амалга ошириладиган операциялар юзасидан алоҳида ҳисобот (СФС дисслосуре форм) жорий этилиши ва уни солиқ декларациясига илова қилиш мажбурий қилиниши мақсадга мувофиқ.

Ушбу таклифлар амалга оширилса, назорат қилинадиган чет эл компаниялари фойдасининг миллий солиқ базасидан четда қолиши эҳтимоли камаяди, давлат бюджетига барқарор тушумлар таъминланади ва солиқ адолати юзасидан халқаро стандартларга мувофиқ тизим шаклланади.

Манбалар рўйхати:

1. Мусgrave P.A. Публис Финансе ин Тхеорй анд Прастисе. – 5-нашр. – Нью-Ёрк: McGraw-Хилл, 1989. – 672 б.
2. Стиглитз Ж.Е. Эсономисс оф тхе Публис Сестор. – 3-нашр. – Нью-Ёрк: W.W. Нортон & Сомпанй, 2000. – 848 б.
3. ОЕСД (2022). Тах ЧалленГЭС Арисинг фром тхе Дигиталисатион оф тхе Эсономй – Глобал Анти-Басе Эросион (ГлоБЕ) Рулес. – Парис: ОЕСД Публишинг. – [хтtps://www.oecd.org/tax/beps/](https://www.oecd.org/tax/beps/)

4. Унитед Натионс. Прастисал Мануал он Трансфер Присинг фор Девелопинг Соунтриес. – Нью Ёрк: УН, 2021. – 456 п.
5. Интернал Ревенуе Сервисе (ИРС). Сонтроллед Фореигн Сорпоратионс – Овервиюв. – Вашингтон Д.С.: У.С. Департмент оф тхе Треасури, 2023. – [хттпс://www.irs.gov](https://www.irs.gov)
6. Солиқ кодекси. – Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, янги тахрирда. – Тошкент: Лех.уз – 2022 йил ҳолати.
7. Ахмедов Ш. Солиқ сиёсати ва уни модернизация қилиш масалалари. – Тошкент: “Иқтисод”, 2021. – 196 б.
8. Курбонов Ф. Халқаро солиқ муносабатларининг ҳуқуқий асослари. – Тошкент: Юридик адабиётлар нашриёти, 2020. – 228 б.